

покликана доглядати дерева, природу, де вона живе. Це — узагальнюючий символ національного життєвого середовища, Вітчизни, про яку треба постійно, сумлінно дбати. Забезпечити майбутнє етносу, народу, нації, держави можуть діти, виховані в національно-гуманістичному дусі, на засадах україноцентризму. Основою освіти, культури, науки, виховання, цивілізованого рівня нації є мова — душа народу. Вона жива. Загине мова — загине народ, збідніє світ. Краса світу, створеного Всевишнім, у животрепетній розмаїтості.

Список використаних джерел:

1. Абліцов Віталій. У пошуках народу / Віталій Абліцов // Літературна Україна. — 2011. — 9 черв.
2. Вовканич С. Й. Згуртування нації як ідеологічна соціогуманістична проблема України ХХІ сторіччя / С. Й. Вовканич // Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея / Відп. редактор Іван Копич, заступник відп. редактора Андрій Сова. — Львів, 2011 (Вісник Львівської комерційної академії. Серія — гуманітарні науки. Вип. 10 / Львівська комерційна академія). — С. 568-598.

Modern components of national idea — Ukraine are defined: cathedral, Ukrainian also it is worthy the person. Student's reflections about language — through component of the Ukrainian idea of formation of the state are submitted.

Keywords and word-combinations: Ukraine, national idea, culture, language, formation, spirituality, a freedom of speech, responsibility, mass media.

Отримано: 15.08.2011 р.

УДК 001(477)(092):94(477)1919

В. С. Лозовий

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО І ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕГАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ УРЯДУ УНР У КАМ'ЯНЕЦЬКУ ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ

У статті зроблено спробу з'ясувати політичний аспект діяльності Івана Огієнка у кам'янецький період Директорії УНР

Ключові слова: І. Огієнко, уряд УНР, Директорія, опозиція, Кам'янецька доба.

У контексті розвитку історичної біографістики важливого значення набуває вивчення життєвого шляху видатного українського громадсько-політичного діяча Івана Огієнка. Всебічне та ґрунтовне висвітлення фактів біографії І.Огієнка потребує з'ясування недостатньо вивчених аспектів й періодів його державницької, громадсько-політичної діяльності, зокрема й у Кам'янецьку добу Директорії УНР. Відтак, метою даної статті є висвітлення політичного аспек-

ту діяльності І. Огієнка у Кам'янецький період Директорії УНР. Дана проблема мало висвітлена в історіографії, лише окремих фрагментів зазначеної теми торкалися у своїх працях З. Тіменик [1], І. Тюрменко [2], М. Тимошук [3] та В. Ляхоцький [4].

Після визволення Кам'янця-Подільського в червні 1919 р. від більшовиків місто майже на півроку стало місцем осідку вищих органів влади УНР та ЗОУНР. Це був період в історії визвольних змагань, який пізніше буде названо Кам'янецькою добою Директорії УНР.

Кам'янецька доба почалася під знаком продовження боротьби між соціалістичним табором українського громадянства, який уособлювали Головний отаман С. Пеглюра та соціалістичний уряд Б. Мартоса, та групами правої політичної орієнтації. Ця опозиція не була однорідною. Радикальну її частину склали сили, які виступали за збройне повалення влади Директорії і за встановлення «правої» диктатури. Це передусім соціалісти-самостійники (УПСС) та хлібороби-демократи (УХДП) [5, с. 47,49]. Друга частина сповідувала легальні методи боротьби. Основу її становили соціалісти-федералісти (УПСФ), навколо яких гуртувались культурно-освітні та земські діячі [6, с. 141].

І. Огієнко був прихильником ідей партії соціалістів-федералістів, що складалася з поміркованої української інтелігенції і виступала проти не тільки «диктатури пролетаріату» більшовиків, але й проти «трудового принципу» урядової коаліції українських есерів та соціал-демократів (за яким влада може належати тільки трударям).

Основна відмінність між правою опозицією, одним з лідерів якої був І. Огієнко, та соціалістичним кабінетом полягала в різному баченні соціально-політичних засад державотворення. І. Огієнко та його однодумці вважали класовий «трудоий принцип» формування влади проявом більшовизму. Вони стверджували, що, даючи перевагу так званим «трудящим класам», цей принцип відсікає від державної роботи найбільш освічені, культурні, творчі групи населення. А робітники та селяни в переважній більшості, не маючи досвіду політичної та адміністративної діяльності, не зможуть збудувати української державності. Відтак пропонувалось відкинути «трудоий принцип», перейти до демократії та парламентаризму західного зразка і, утворивши єдиний фронт демократичних сил України, будувати державність. Наголошувалось, що саме при такій трансформації політики уряду УНР його можуть підтримати великі країни Заходу.

Другим моментом різкого розходження між «правими» опозиціонерами та урядовою коаліцією есерів та соціал-демократів була її соціальна політика, передусім в найбільш важливій аграрній сфері. І. Огієнко та інші «праві» діячі вважали, що «соціалізація» землі, яку намагався проводити соціалістичний Кабінет, була згубною для сільського господарства України і не відповідає нормам цивілізованого господарювання. До того ж, спроба націоналізації деяких галузей промисловості, обмеження вільної торгівлі, невпорядкованість фінансів призводили, на думку «правих», до економічного хаосу. Багато в чому з такою точкою зору «правої опозиції» були солідарні галицькі провідники на чолі з лідером ЗОУНР Є. Петрушевичем.

Це призвело до зближення і «моральної» підтримки урядовими колами ЗОУНР «правих» опозиціонерів.

9 червня 1919 р. «праві» радикали зробили спробу взяти владу до своїх рук. Вони хотіли використати популярність серед старшин армії УНР отамана П. Болбачана і, захопивши командування Запорізьким корпусом, усунути від влади Директорію та соціалістичний уряд [7, арк. 133]. Але військові не підтримали цей замах. П. Болбачана було заарештовано, і 29 червня, за вироком суду, його розстріляли [8].

Як реакція на виступ підбурюваного «правими» П. Болбачана, військовою владою вживались заходи по розшуку та арешту провідників УПСС та УХДП, що були організаторами антиурядової змови. Проведено обшук в Кам'янець-Подільському університеті, де відбувались наради представників цих партій. Нікого заарештувати не вдалось, але знайдено відкритого листа П. Андрієвського до С. Петлюри з пропозицією піти у відставку з посади Головного отамана, а також демісії уряду [9, арк. 33-35]. І. Огієнко висловив протест проти обшуку в університеті «без пред'явлення письменого на то уповноваження» від офіційних владних структур і зазначив, що цей обшук залишиться «найтемнішою сторінкою в діяльності уряду...» [10, с. 6-7].

Виступ праворадикальних елементів зазнав краху. Відразу ж після цього активну боротьбу проти соціалістичного уряду розгорнула легальна опозиція, на чолі якої стали відомі на Поділлі громадські та політичні діячі: професори І. Огієнко, В. Біднов, подільський губернський комісар М. Куриленко, Голова Подільського земства В. Приходько та інші.

Ядром правоопозиційних сил була УПСФ. 13 червня 1919 р. в пресі опубліковано резолюцію відділу головного комітету цієї партії, в якій констатувалось, що ліві партії, з котрих складався уряд УНР, не змогли опанувати становища, через що українська держава переживає катастрофічну кризу. Закликалось створити Кабінет Міністрів з представників всіх течій українського громадянства та стверджувалось, що «державний лад може бути забезпечений лише шляхом повного відмовлення від більшовицьких експериментів та послідовною на принципі законності збудованою демократичною політикою...» [11]. Для громадського контролю за діяльністю уряду УПСФ вважала за потрібне утворити всеукраїнський орган на зразок колишнього Національного Союзу.

Великий громадський резонанс викликала акція опозиції, ідеологічно оформлена в «Меморандум громадських діячів Поділля», який був представлений Директорії та уряду, а потім опублікований у пресі. Біля двадцяти відомих у краї людей, серед яких був і І. Огієнко, підписали цей документ і зробили висновок, що тодішнє скрутне становище Української Республіки є наслідком «недоладної організації верховної влади та хибної внутрішньої і зовнішньої політики уряду». Тому й пропонувалось провести реформу владних структур і створити Кабінет Міністрів, виходячи з ділових якостей кандидатів, а не за партійним принципом. Новосформований уряд мав вирішити такі завдання: 1) Звільнити УНР від ворогів. 2) Скликати народне представництво для прийняття Конституції республіки. 3) Провести земельну реформу

і передати селянам землю за викуп. 4) Проводити боротьбу з антидержавними організаціями та забезпечувати права людини і громадянина. 5) Відновити діяльність суду. 6) Скасувати Закон про Трудові Ради, надавши земствам право протесту проти шкідливої діяльності державних органів на місцях. 7) Організувати регулярну армію. 8) Оголосити про вільну торгівлю та розвиток промисловості. 9) Упорядкувати фінанси. 10) Упорядкувати державний контроль за видатками. 11) Переглянути політику відносно національних меншостей для усунення всіх її крайностей. 12) Налагодити правові міжнародні відносини з іншими державами, керуючись реальними інтересами УНР. 13) Провести реальне тісне з'єднання з Галичиною на основі спільної згоди. Далі в ультимативній формі стверджувалось: «В разі відкинення вищевказаних головних основ державно-політичної роботи, ми передбачаємо остаточний крах Української державності, позаяк дотеперішня політика українського уряду не може дати країні ні ладу, ні спокою, ні демократичних реформ, ні державного існування» [12, арк. 43]. Для реалізації своїх пропозицій «Подільські громадські діячі» пропонували негайно скликати державну нараду з земських діячів, членів комісій Трудового Конгресу, представників всіх політичних організацій та видатних українських громадських діячів. Поява «Меморандуму...» дала новий поштовх консолідації правої опозиції і посилила критику нею політичних засад та реальної роботи соціалістичного кабінету.

30 червня Голова Ради Міністрів УНР Б. Мартос улаштував вечерю, де були присутні члени уряду і представники опозиції, зокрема й І. Огієнко. Після взаємних інформацій опозиціонери заявили, що вони вибирають суто легальні форми боротьби і в даному разі хочуть звернути увагу на дефекти в діяльності певних міністерств і фахову нездатність деяких міністрів.

15 липня 1919 р. відбулись установчі збори Українського Національно-Державного Союзу (УНДС), до складу якого увійшов І. Огієнко. Його основною метою було «об'єднати всі живі українські сили». УНДС оголосив себе наступником колишнього Національного Союзу, приймаючи з незначними змінами його статут. В УНДС входили соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, хлібороби-демократи, народні республіканці та селянські соціалісти. Це свідчить, що «Союз» був створений для об'єднання опозиційних кіл та посилення тиску на соціалістичний уряд з метою його повалення. УНДС бачив своїм завданням утворення міцної самостійної Української демократичної Держави, боротьбу за демократичний виборчий закон і законну владу, відповідальну перед Парламентом, крім того, оборону прав українського народу на міжнародній арені, а також всебічну допомогу в справі організації армії та запілля [13].

Своє бачення тогочасної ситуації опозиція виклала в «Записці Головної Ради Національно-Державного Союзу», яку подала Директорії. В ній вказувалось, що відірваність влади і особисто С. Петлюри від народних мас «має наслідком сучасне важке становище». Ставилось домагання вирішити земельне питання, наділивши селян землею за викуп, впорядкувати фінансову систему держави. Гостро критикувались

Директорія та уряд за «більшовицьку політику», яка вбачалась в прагненні не до громадянсько-парламентського життя, а до так званої «диктатури центральних комітетів есерів та соціал-демократів, по шляху орієнтації на міжнародну революцію». Зазначалось, що саме тому в західних країнах вважають уряд УНР за більшовицький. В записці наголошувалось: «Держави світу повинні бачити, що український уряд... стоїть на непохитній протибільшовицькій платформі» [14, арк. 66].

Опозиція широко розгорнула свою діяльність. Її представники їздили по містах та селах Поділля, вели агітацію, розповсюджували «Меморандум громадських діячів Поділля» та лист колишнього члена Директорії П. Андрієвського до С. Петлюри [15, арк. 137, 243]. Агенти політичного департаменту МВС доповідали, що серед української інтелігенції переважає думка про нездатність соціалістичного уряду, особливо ж в міжнародних справах, і тому треба утворити уряд УНР з «усіх українських партій» [16, арк. 61].

У своїй діяльності «права» опозиція тісно співпрацювала з галицьким проводом на чолі з Є. Петрушевичем і намагалась використати напружені відносини між наддністрянським та наддніпрянським урядами для повалення останнього.

На початку серпня 1919 р. ліберальні та «праві» кола ще більше посилили тиск на уряд, розповсюджуючи думку про кризу соціалістичного кабінету, в пресі знову з'явилися повідомлення, що новий уряд має бути сформований на ґрунті співробітництва всіх творчих українських сил. Становище загострилось, «права» опозиція загрожувала виступом проти уряду та С. Петлюри, не виключалась можливість державного перевороту і захоплення влади Є. Петрушевичем.

12 серпня 1919 р. Рада Міністрів опублікувала відозву, зміст якої показав ефективність зусиль «правих» сил. Основні вимоги опозиції про загальні демократичні вибори, парламентаризм та об'єднання всіх демократичних сил України були задекларовані урядом [17].

Задоволена зміною політичного курсу Директорії, опозиція продовжувала тиск на урядові структури. Для демонстрації єдності «правих» наддніпрянських партій з галицькими представниками 16 серпня 1919 р., за ініціативою УНДС, відбулась так звана «товариська бесіда». Це було представницьке зібрання, з обох сторін, в якому взяли участь наддніпрянські партії: соціалісти-федералісти, селянські соціалісти, народні республіканці, хлібороби-демократи та українська народна партія. Крім того, були присутні члени Президії Конгресу, президія Всеукраїнського Союзу земств та інші товариства. Галичину представляли диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич, інші відомі діячі та представники галицьких партій. У промовах підкреслювалась думка про пекучу необхідність повного порозуміння в інтересах України проводів УНР та ЗОУНР з метою утворення самостійної Соборної Республіки. До єднання в ім'я України закликали як галицькі, так і наддніпрянські керівники, «праві» і «ліві» сили, але оскільки політичне бачення розв'язання проблем державотворення у них кардинально відрізнялось, а кожна з сторін прагнула єднання тільки при домінуванні власної політичної платформи і майже не бажала йти на комп-

роміс, реально добитись зближення позицій і провести об'єднання було надзвичайно важко. В промовах висловлювалась необхідність «стати в державній роботі на реальний демократичний ґрунт» [18].

Ця зустріч показала сконсолідованість правої опозиції та галицького проводу і стала для вищої влади УНР своєрідним сигналом про те, що пора від декларацій переходити до реальної зміни політичного курсу. Після цього засідання розпочались консультації між урядом та УНДС щодо можливого входження в склад нового Кабінету представників опозиції [19, арк. 9].

27 серпня 1919 р. уряд Б. Мартоса було реорганізовано. Головою Ради Міністрів призначається І. Мазепа, який стояв на позиції побудови парламентської республіки. У новий Кабінет Міністрів мало бути запрошено декілька представників несоціалістичних угруповань.

28 серпня 1919 р. відбувся пленум УНДС у якому взяв участь І. Огієнко. На ньому заслухано інформацію про переговори в справі вступу до Кабінету «поміркованих політичних груп» [19, арк. 10]. Опозиції було запропоновано три «портфелі» міністрів: закордонних справ, освіти та ісповідань. Цей пленум так і не висловив свого відношення щодо вступу в новосформовану Раду Міністрів. Він не сказав ні «так» ні «ні», що залишало можливість для подальших переговорів. На думку автора, до такої невизначеної позиції представників «правих» партій спонукала ціла низка різноманітних чинників. Передусім це була не зміна Кабінету на засадах широкої коаліції, а тільки його реорганізація при домінуючому впливі УСДРП та УПСР. Отже, опозиційні партії вважали, що уряд в такому складі навряд чи буде проводити ту політику, яку вони сповідають. А те, що соціальна політика залишиться попередньою, свідчив пункт програми нової Ради Міністрів, в якому підтверджувалась передача «земель всіх великих власників без викупу до рук селянства», а опозиція наполягала на викупі землі у держави за гроші. Був ще один негативний момент, який не сприяв співпраці.

Переговори уряду з опозицією відбувались на тлі переможної ходи Збройних Сил УНР, які підходили до Києва, а надалі проглядалась зустріч з «добровольчою армією» і можлива військова співпраця з Денікіним проти більшовиків. Та київські події призвели до нового напруження між опозицією та урядом. 4 вересня 1919 р. УНДС виніс резолюцію, в якій констатовано, «що політика сучасного уряду довела Україну до глибокої кризи, завершенням якої є Київська катастрофа» [19, арк. 13]. Тому УНДС, в порозумінні з галицькими партіями націонал-демократів та радикалів, визнав за необхідне: 1) змінити основи політики уряду; 2) негайну відставку Кабінету та створення нового коаліційного уряду.

15 вересня 1919 р. посаду міністра культур, по персональному принципу, згодився зайняти один з лідерів «правої» опозиції професор І. Огієнко [20, арк. 2]. А переговори з прем'єр-міністром І. Мазепою про вступ представників «правих» партій до уряду, або про формування нової Ради Народних Міністрів, продовжувались. Але сторони так і не змогли прийти до якогось спільного знаменника.

Бачачи ілюзорність своїх сподівань добитись зміни Кабінету, партії, що входили в УНДС, вирішили більш наполегливо боротись за демократію та парламентаризм, вважаючи, що при демократичних представницьких органах їм легше буде проводити свою політику в житті. Тому 21 вересня 1919 р. на засіданні Президії УНДС ухвалено резолюцію про негайне створення передпарламенту, який повинен складатись лише з таких політичних та громадських організацій, що визнають українську державність і стоять на позиціях широкої демократії. Передпарламент бачився членам УНДС тимчасовим органом, який мав функціонувати до скликання постійного парламенту. Цей орган повинен мати законодавчі та контролюючі функції [19, арк. 15-16].

У важкій ситуації військових поразок, розвалу адміністративних та господарських апаратів на місцях вища влада УНР зробила крок до об'єднання всіх політичних і громадських сил, які стояли на платформі незалежності України. 25 жовтня 1919 р. відбулась Державна нарада. На нараді опозиція піддала гострій критиці Директорію та уряд. Але критика не сприймалась правлячими колами як конструктивна, і це не сприяло порозумінню і консолідації українських сил, створенню єдиного державного фронту проти ворогів.

Критичне становище на фронті та проблематичність існування української державності спонукала УНДС 7 листопада 1919 р. провести засідання президії та обговорити ситуацію. На ньому було констатовано, що фронт розпадається, галичани вирішили вести переговори з Денікіним, а наддніпрянці послали делегацію до більшовиків. І. Огієнко запропонував створити новий уряд «Кабінет оборони» і, відповідно, «частіше сходитися з урядом». Після широкого обговорення підбито підсумки і визначено ті основні питання, на яких наголошували виступаючі: 1) створити Кабінет оборони (тобто новий уряд, який би всі сили кинув на оборону державності); 2) змінити політичну систему (це треба розуміти як перехід від класових принципів до демократії); 3) використати всі «живі» сили (створити єдиний фронт всіх сил, які стоять на платформі незалежності УНР); 4) дати можливість працювати самоврядуванням (це протест проти намірів уряду замінити склад самоврядувань). Наступний пункт резюме цієї наради відбиває хитання членів УНДС між доцільністю моменту та їхніми політичними принципами. У пункті 5 записано, що «потрібна диктатура», але ці слова закреслено. Видно члени УНДС пропонуючи в тих екстремальних умовах утворити «диктатуру», зрозуміли, що це аж ніяк не в'яжеться з їх попередніми наполегливими спробами обмежити якомога законними рамками владу Директорії (С. Петлюри), яка й так мала фактично диктаторські повноваження. Опозиція вважала, що треба використати всі шанси, щоб помиритись з Денікіним, а порозуміння з Раднаркомом буде мати тільки негативні наслідки. Тоді УНР повністю відріже собі дорогу до визнання цивілізованим світом. Україна, як і Радянська Росія, потрапить у ще більшу ізоляцію [19, арк. 25-26].

Надалі військово-політична ситуація склалася таким чином, що вищі органи влади УНР вимушені були покинути Кам'янець-Подільський і місто зайняли польські підрозділи. Багато членів УНДС, зокрема й І. Огієнко, залишилось у місті.

Таким чином, І. Огієнко та представники легальної опозиції, в яку входили діячі антисоціалістичної, ліберальної та демократичної орієнтації, виступали за будівництво демократичної, парламентської республіки, беручи за зразок західні цивілізовані країни. Їх здебільшого конструктивна критика соціалістичного проводу УНР та постійний тиск на нього призвели, в сукупності з іншими чинниками, до зміни політики уряду і відходу від класового «трудового принципу» державотворення до загальнодемократичних засад побудови українського республіканського ладу. Під впливом легальної опозиції уряд УНР почав докладати зусиль до об'єднання всіх сил в Україні, які стояли на платформі державності. Але військова катастрофа перервала ці позитивні тенденції. Врешті напружена міжпартійна боротьба, яка роз'їдала зсередини український національний рух, і була однією з причин поразки визвольних змагань.

Список використаних джерел:

1. Тіменик З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменик. — Львів, 1997. — 227 с.
2. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / І. Тюрменко. — К, 1998. — 280 с.
3. Тимошик М. «Лишущ навiки з чужиною». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко і українське відродження) / М. Тимошик. — Вінніпег ; К., 2000. — 548 с.
4. Ляхоцький В. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / В. Ляхоцький. — К., 2000. — 528 с.
5. Мазепа І. Творена держава (боротьба р.1919). Збірник пам'яті С. Петлюри / І. Мазепа. — К., 1992.
6. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга 4. Замітки і матеріали до історії революції 1917-1920рр. / П. Христюк. — Відень, 1922. — Т. 4.
7. ЦДАВО України. — Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 14.
8. Визволення. — 1919. — 5 липня (Ч. 11).
9. ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 4.
10. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. — Прага, 1942. — Т. 2.
11. Новий шлях. — 1919. — 13 червня (Ч. 3).
12. ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 4.
13. Трудовий шлях. — 1919. — 7 серпня (Ч. 17).
14. ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 1.
15. Там само. — Ф. 1092. — Оп. 2. — Спр. 57.
16. Там само. — Ф. 538. — Оп. 1. — Спр. 64.
17. Вісник УНР. — 1919. — 16 серпня (Ч. 43).
18. Україна. — 1919. — 23 серпня (Ч. 12).
19. ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 32.
20. ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 2.

The article shows the political activity of Ivan Ogienko in Kamianets in the period of the Directory of the Ukrainian National Republic

Key words: Ivan Ogienko, government, opozitsiya, Directory.

Отримано: 26.08.2011 р.